

Hyvä vs. huono analogia: distinktiivisen piirteen yleistys vs. kommutaatiotesti

Kun analogian käsite otetaan tarkastelun kohteeksi, on yleensä tapana antaa esimerkkejä hyvistä analogioista eli sellaisista, jotka ovat ajan mittaan osoittautuneet tieteellisesti arvokkaiksi. Tämä painotus on tietysti täysin ymmärrettävä, mutta se myös vääristää analogian käsitettä kohdistamalla siihen liian suuria odotuksia. Niinpä analogiaa on arvosteltu sillä perusteella, että se tuottaa muitakin kuin ”oikeita” tuloksia. Erityisesti on paheksuttu sitä, että vaikka analogia pystyykin jälkikäteen selittämään kielen muutoksia, se ei pysty ennustamaan niitä (ks. Itkonen 2005: 73–75).

Ensiksikin ajatus pelkkiä totuuksia tuottavasta yleisestä menetelmästä on järjenvastainen: mitään sellaista menetelmää ei ole eikä voi olla. Toiseksi kielenmuutos on luonnostaan ennustamatonta, joten analogia olisi virheellinen käsite (tai menetelmä), jos sille oletettaisiin kyky ennustaa (kaikki) kielenmuutokset. Kolmanneksi äsken mainitun kirjani luvussa 4 esittelen kymmeniä erilaisia analogioita, jotka on laadittu viimeisen 2500 vuoden aikana mytologian ja/tai (kieli)tieteen alalla, ja on itsestään selvää, että näin moninaiseen aineistoon mahtuu sekä hyvää että huonoa ja myös kaikkea siltä väliltä.

Tarkoitukseni on tässä kirjoituksessa havainnollistaa analogian kaksijakoista luonnetta. Valitsemani esimerkit ovat sinänsä tuttuja, mutta se näkökulma, josta niitä tarkastelen, on uskoakseni jossain määrin uusi.

Distinktiivinen piirre

N. S. Trubetzkoy (1890–1938) on strukturaalifonologian luoja. Hän omaksui

Karl Bühlerin kielifilosofiasta käsityksen, jonka mukaan kielellä on kolme perusfunktiota. Nämä funktiot vastaavat kieliopillisia persoonia, ja niistä kolmas on tärkein: ilmaus (’minä’), vetoisuus (’sinä’) ja esitys (’hän’/’se’). Fonologiassa voidaan edelleen todeta seuraavat kolme funktiota: korostava (*gipfelbildend*), rajaava (*abgrenzend*) ja erotteleva (*bedeutungsunterscheidend, distinktiiv*); jälleen näistä kolmas funktio on tärkein.

Ferdinand de Saussurelta Trubetzkoy omaksui *langue* vs. *parole* -distinktion käyttäen termejä ’kielisyysjärjestelmä’ (*Sprachgebilde*) vs. ’puheakti’ (*Sprechakt*). Hän myös täsmensi erontekoa merkittävällä tavalla: *Langue* on normien ja funktioiden maailma, kun taas *parole* on empiiristen ilmiöiden maailma, ja tätä kahtiajakoa vastaa fonologian ja fonetiikan välinen distinktio. Lisäksi seuraavanlainen hyvin korkean abstraktiotason analogia vallitsee merkityksen (*signifié, das Bezeichnete*) ja muodon (*signifiant, das Bezeichnende*) välillä tai tarkemmin sanoen yhtäältä *langue*-merkitysten ja *langue*-muotojen välillä ja toisaalta *parole*-merkitysten ja *parole*-muotojen välillä:

Kielisyysjärjestelmän *signifié* koostuu abstrakteista säännöistä – syntaktisista, fraseologisista, morfologisista ja leksikaalisista säännöistä. Kielisyysjärjestelmän sanamerkityksetkään eivät ole muuta kuin abstrakteja sääntöjä tai käsittekeemoja, joihin puheaktissa esiintyvät konkreetit merkitykset suhteutuvat. Puheaktin *signifiant* on konkreetti äännejono, kuulostailla havaittava fyysikaalinen ilmiö. Mikä on sitten kieli-

systemin *signifiant*? Jos kielisysteemin *signifié* koostuu säännöistä, joiden perusteella merkitysten maailma jaetaan osiin ja osat järjestetään, niin kielisysteemin *signifiant* koostuu välttämättä säännöistä, joiden perusteella puheaktissa esiintyvät äänteet järjestetään. [– –] Sama suhde kielisysteemin ja puheaktin välillä vallitsee myös muodon alueella [kuin vallitsee merkityksen alueella]. (Trubetzkoy 1958 [1938]: 6. Suomennos E. I.)

Myöhemmin Trubetzkoy tekee vielä tärkeän lisäyksen: ”Luonnontieteistä ei löydy lainkaan vastinetta vastakkaisuudelle *langue–parole*” (mts. 15).

Merkityksiä erottelvan funktion perusteella *foneemit* analysoidaan distinktiivisten piirteiden kimpuiksi, ja lähtökohtaisesti nämä piirteet tulkitaan ääntämispaikkaan ja -tapaan liittyviksi. Tämä on vaihe yksi. Nyt seuraa vaihe kaksi: Jos muoto ja merkitys ovat keskenään analogiset ja jos muoto koostuu distinktiivisistä piirteistä, merkityksen täytyy koostua vastaavanlaisista (semanttisista) piirteistä. Tämän periaatteen ilmeisimmät sovellukset on tehty leksikaalisten merkitysten (eli sanamerkitysten) tasolla (ks. Pajunen 2001: 28–40; Nikanne 2019: 45–57).

Coseriu (1978: 108–109) tarjoaa esi-merkin fonologisen piirreanalyysin ja leksikaalis-semanttisen piirreanalyysin välisestä analogiasta, ja hän nimenomaan ilmoittaa ottavansa fonologian malliksi, jonka pohjalta hän vertaa keskenään näitä kahta analyysityyppiä (ks. taulukkoa 1).

Taulukko 1.
Fonologia.

	Soinniton	Soinnillinen
Bilabiaali	<i>p</i>	<i>b</i>
Dentaali	<i>t</i>	<i>d</i>
Velaari	<i>k</i>	<i>g</i>

Taulukko 2.
Leksikko.

	Vanha	Ei-vanha
Ihminen	<i>senex</i>	<i>iuvenis</i>
Eläin/kasvi	<i>vetulus</i>	<i>novellus</i>
Esine	<i>vetus</i>	<i>novus</i>

Kuten taulukossa 1 esitetyn klusiilisy-
steemin kuusi foneemia määritellään vii-
dellä distinktiivisellä äännepiirteellä
(bilabiaali, dentaali, velaari, soinniton,
soinnillinen), vastaavasti taulukossa
2 esitetyn latinankielisen leksikaalis-
semanttisen (osa)systemin kuusi jäsentä
määritellään viidellä distinktiivisellä
merkityspiirteellä (ihminen, eläin/kasvi,
esine, vanha, ei-vanha). Coseriu täs-
mentää (mts. 107, 117), että vaikka fono-
loginen malli soveltuu joihinkin sanas-
ton osiin, se ei välttämättä sovellu yhtä
hyvin koko sanastoon: ”Mutta ensi sijassa
meitä nyt kiinnostavat analogiat” (mts.
127, viite 36).

Taulukko 1 osoittaa, että jokainen tä-
män systeemin yksikkö koostuu kahdesta
distinktiivisestä piirteestä, jotka saadaan
selville vertaamalla kyseistä yksikköä sen
lähimpiin naapureihin. Foneemi /p/ on
soinniton (toisin kuin /b/) ja bilabiaali
(toisin kuin /t/ ja /k/). Tällaista fono-
logista oppositiota nimitetään proportio-
naaliseksi, koska (binaari) oppositio /p/
vs. /b/ on sama kuin oppositio /t/ vs. /d/
tai oppositio /k/ vs. /g/, aivan kuten (ter-
naari) oppositio /p/ vs. /t/ vs. /k/ on sama
kuin oppositio /b/ vs. /d/ vs. /g/:

(1) soinniton $p:b = t:d = k:g$

(2) bilabiaali $p:t:k = b:d:g$

Aivan vastaavasti taulukko 2 osoittaa,
että myös tämän leksikaalisen systeemin
kaikki yksiköt koostuvat kahdesta piir-
teestä. Yhtäältä sanamerkitys 'senex' sisäl-
tää piirteen 'vanha' (toisin kuin sanamer-

kitys 'iuvenis'), ja toisaalta se sisältää piirteiden 'ihminen' (toisin kuin sanamerkityksen 'vetulus' ja 'vetus'):

- (3) vanha *senex:iuvenis*
 = *vetulus:novellus*
 = *vetus:novus*
- (4) ihminen *senex:vetulus:vetus*
 = *iuvenis:novellus:novus*

Notaatio $A:B = C:D$ sanoo, että A:n suhde (eli relaatio) B:hen on sama kuin C:n suhde D:hen. Analogian määritelmä on "relational (or structural) sameness", missä 'samuus' kattaa alueen tiukasta identiteetistä väljempään samankaltaisuuteen (ks. Itkonen 2005: 1–3). Esimerkkien 1–4 valossa oivallamme, että kyse ei ole vain siitä, että fonologian ja leksikon välillä vallitsee analogia, vaan myös kummankin osa-alueen sisällä suoritettu piirreanalyysi perustuu analogiaan. Fonologian ja leksikon välisestä suhteesta pitäisi siis oikeastaan käyttää nimitystä *meta-analogia*.

Olemme nähneet, että *distinktiivisen piirteiden* käsite soveltuu sekä fonologiaan että leksikkoon. Seuraavaksi osoitan, että se voidaan suoraviivaisesti yleistää myös morfologiaan ja syntaksiin.

Marcus Terentius Varro (116–27 eKr.) tunnetaan kielitieteen historiassa analogiakäsitteen varhaisena edustajana (ks. Itkonen 1991: 194–200; 2013a: 756–757). Kirjassaan *De Lingua Latina* hän havainnollistaa käsitettä latinan adjektiivitaivutuksesta otetun esimerkin avulla. Kyseinen systeemi (jota edustaa sana *albus* = 'valkoinen') rakentuu kolmelle oppositiolle: 2-jäseninen luku (SG vs. PL), 3-jäseninen suku (M vs. F vs. N) ja 5-jäseninen sija (NOM vs. DAT vs. GEN vs. ABL vs. AKK). Yhteensä systeemi sisältää siis $2 \times 3 \times 5 = 30$ yksikköä, mutta käytännössä Varro tarkastelee 9 yksikköä käsittävää osasysteemiä. Hän sivuuttaa lukuoppositioiden sekä ablatiivi- ja

akkusatiivisijat, joten hän keskittyy vain seuraaviin distinktiivisiin piirteisiin: M, F, N, NOM, DAT, GEN (ks. taulukkoa 3).

Taulukko 3.
 Latinan adjektiivitaivutusta.

	NOM	DAT	GEN
M	<i>albus</i>	<i>albo</i>	<i>albi</i>
F	<i>alba</i>	<i>albae</i>	<i>albae</i>
N	<i>album</i>	<i>albo</i>	<i>albi</i>

Varro toteaa, että samat suhteet vallitsevat esimerkiksi seuraavien parien välillä: yhtäältä *albus* (M) vs. *alba* (F) on kuten *albo* (M) vs. *albae* (F); toisaalta *albus* (NOM) vs. *albo* (DAT) on kuten *alba* (NOM) vs. *albae* (DAT). Tämä systeemi sisältää kolme kaksitulkintaista yksikköä (*albo*, *albae*, *albi*), mutta esimerkiksi *albus* koostuu yksiselitteisesti kahdesta piirteestä aivan kuten /p/-foneemi esimerkeissä 1–2 ja 'senex'-merkitys esimerkeissä 3–4:

- (5) M **albus:alba:album**
 = albo:albae:albo
 = albi:albae:albi
- (6) NOM **albus:albo:albi**
 = alba:albae:albae
 = album:albo:albi

Piirreanalyysin soveltamista syntaksiin havainnollistan jo kerran aiemmin käyttämälläni esimerkeillä (ks. Itkonen 2013b: 31–33). Ne on saatu Rowlandsin (1969) joruban kieliopista (etenkin s. 37, 57):

- (i) ó rà á = 'hän osti sen'
 (ii) ó rà á bí? = 'ostiko hän sen?'
 (iii) rà á! = 'osta se!'
 (iv) kò rà á = 'hän ei ostanut sitä'
 (v) kò rà á bí? = 'eikö hän ostanut sitä?'
 (vi) má rà á! = 'älä osta sitä!'

Taas kerran jokaisen yksikön identiteetti määryytyy siitä, mikä on sen paikka kahden proportionaalisen opposition muodostamassa systeemissä. Nämä oppositiot ovat (binaari) polariteetti eli AFF(irmatiivinen) vs. NEG(atiiivinen) sekä (ternaari) puheakti eli väite vs. kysymys vs. käsky:

Taulukko 4.
Joruban peruslauseiden taksonomiaa.

	AFF	NEG
Väite	(i)	(iv)
Kysymys	(ii)	(v)
Käsky	(iii)	(vi)

Esimerkiksi lause *ó rà á* ('hän osti sen') määritellään kahden distinktiivisen piirteiden avulla (kuten edellä /p/, 'senex' ja *albus*):

(7) AFF (i):(iv) = (ii):(v) = (iii):(vi)

(8) Väite (i):(ii):(iii) = (iv):(v):(vi)

Fonologian ja leksikon välinen meta-analogia voidaan siis yleistää myös morfologiaa ja syntaksia koskevaksi.

Morfologian ja syntaksin piirteet ovat joko sanatason tai lausetason kieliopillisia merkityksiä, mutta nyt herää seuraava kysymys: kun termillä *syntaksi* tarkoitetaan yleensä joko lausemuotoa tai sen tutkimusta, miten muoto voidaan ymmärtää merkityksestä koostuvaksi? Vastaus on se, että näin ei voidakaan tehdä. Kyseessä on käsitteellinen sekaannus. Todellisuudessa emme tutki lausetta pelkkänä muotoyksikkönä vaan samanaikaisesti sekä merkitys- että muotoyksikkönä. Tämän totesi jo Apollonios Dyskolos (n. 200 jKr.) *Peri syntaxeōs* -kirjansa ensimmäisellä sivulla: Äänneet yhdistetään tavuksi, tavut sanaksi (*lexis*) ja sanat lauseeksi (*logos*). Lauseen perusyksikkö on se merkitys (*noēton*), joka sisältyy jokaiseen sa-

naan. Avainkäsite on *syntaxis*, joka esiintyy yhtäläisesti kielen kaikilla tasoilla. Se tarkoittaa sekä sääntöihin perustuvaa yhdistämistä että sen tulosta eli äänne-, tavu-, sana- ja lausestruktuuria (ks. Itkonen 1991: 214–216; Mäkilähde, Leppänen & Itkonen 2019: 14–15).

Vasta toissijaisesti voidaan lauseen muoto ja merkitys erottaa toisistaan. Morfologiassa ja leksikossa tämä on vieläkin ilmeisempää. Miksi sanomme, että latinan sana *cantabant* ('he lauloivat') on muotoyksikkönä aktiivin indikatiivin imperfektin monikon kolmas persoona? Siksi (ja vain siksi), että se ilmaisee vastaavat kieliopilliset merkitykset. Voidaan kyllä ehdottaa, että 'indikatiivi' on muotoyksikkö, jota vastaa merkitysyksikkö 'faktisuus' eli 'realis', mutta esimerkiksi *3PL* edustaa tautusti sekä muotoa että merkitystä ja leksikossa muodon ja merkityksen ero ilmaistaan vain typografisesti: sananmuoto *pöytä* ilmaisee sanamerkityksen 'pöytä'.

Jokainen ilmiöalue sisältää monenlaisia relaatioita, ja kaksi eri ilmiöaluetta A ja B voidaan nähdä joko analogisina tai ei-analogisina riippuen siitä, mitkä A-relaatiot ja B-relaatiot rinnastetaan keskenään. On siis ymmärrettävää, että yksi tutkija näkee kielen tasot keskenään analogisina ja toinen ei. On myös mahdollista, että yksi ja sama tutkija muuttaa käsityksensä tasojen välisestä analogiasta. Charles F. Hockett tarjoaa esimerkin jälkimmäisestä tapauksesta. Vuonna 1968 julkaistussa kirjassaan *The state of the art* hän muistelee (s. 28), miten 1940-luvulla foneemivarianttien ryhmittely tarjosi mallin morfeemivarianttien ryhmittelylle ja miten hän itse keksi *allofoni*-termiä vastaavan termin *allomorfi*. 1960-luvun alussa hän yhä kehitteli stratifikaatio-kieliopin puitteissa ajatusta, että fonologinen struktuuri voisi toimia mallina muiden tasojen struktuureille: "Nyt tämä on mielestäni aivan mahdotonta" (mts. 33).

Samaan tulokseen päätyvät myös Bromberger ja Halle (1989): "Viimeisen

20 vuoden aikana tehdyn työn keskeinen tulos on se, että fonologia ja syntaksi ovat olennaisesti erilaiset” (s. 69). Mutta taas löytyy eriävä mielipide: Andersonin (1992) mallissa kielessä on vain kaksi tasoa, fonologia ja syntaksi, ja niitä yhdistävä rakenteellinen analogia (*structural analogy*) perustuu sellaisille yhteisille käsitteille kuin dependenssi, kontrasti ja syklistisyys.

Olen edellä esittänyt yhden käsityksen siitä, mihin perustuu kielen tasojen välinen analogia, ja mielestäni tämä on hyvä analogia. Myös muut hyvät tasojen väliset analogiat ovat mahdollisia, mutta sivuutan ne tässä.

Kommutaatiotesti

Kysymys muodon (*signifiant*) ja merkityksen (*signifié*) välisestä analogiasta on syytä käsitellä vielä erikseen. Olemme edellä nähneet Trubetzkoyin puolustavan tätä analogiaa, mutta jos se viedään liian pitkälle, tuloksena on huono analogia.

Coseriu (1978) selittää esimerkiksi taulukossa 2 (s. 241) esiintyvien merkityspiirteiden alkuperän seuraavasti: ”Meidän mielestämme – – kommutaatiotestiä (*Kommutationsprobe*) täytyy soveltaa myös leksikaalisiin suhteisiin – – erottelevien piirteiden selville saamiseksi” (s. 118; korostus lisätty). Sana *myös* tarkoittaa, että kommutaatiotestin ensisijainen soveltamisalue on fonologia, josta se laajennetaan leksikaaliseen semantiikkaan. Mikä tämä testi sitten on? Hjelmslev (1961 [1943]) tarjoaa vastauksen.

Fonologian perusoivallus on se, että kielessä K₁ jotkin äänne-erot saavat aikaan merkityseroja, kun taas toiset eivät, ja että se, mikä on tässä mielessä distinktiivistä kielessä K₁, ei välttämättä ole sitä kielessä K₂: ”Vokaalien lukumäärä vaihtelee kielestä toiseen, samoin niiden väliset rajat. Eskimo erottelee vain *i*-alueen, *u*-alueen ja *a*-alueen, kun taas tutumissa kielissä näistä ensimmäinen on

jaettu *i*-alueeseen ja *e*-alueeseen ja toinen *u*-alueeseen ja *o*-alueeseen.” (Hjelmslev 1961 [1943]: 55.) ”Eskimossa” [i] ja [e] ovat yhden ja saman foneemin variantteja, kun taas näissä muissa kielissä /i/ ja /e/ ovat eri foneemeja eli invariantteja. Kommutaatiotesti on keino, jolla invariantit erotetaan edellä kuvatulla tavalla varianteista (mts. 74).

Tilanne voidaan havainnollistaa siten, että kaikilla kielillä on käytettävissään periaatteessa yksi ja sama *purport* eli ”analysoimaton, hahmoton jatkumo” (Hjelmslev mts. 52) eli ”ei-kielellinen aines” (s. 77), jonka ne sitten jäsentävät eri tavoin. Voimme aivan hyvin kuvitella liikkuvamme eri suuntiin esikielellisellä äännejatkumolla: teemme samansuuntaisia asteittaisia muutoksia ja tarkkaamme, saavatko ne (tietyn kielen puitteissa) aikaan merkityseroja vai eivät. Itse asiassa meidän ei tarvitse tätä vain kuvitella, vaan voimme myös tehdä sen, kuten Hjelmslev osoittaa esimerkillään *pet* –’pet’ vs. *pat* –’pat’ (mts. 65).

Näin määriteltynä kommutaatiotesti kulkee siis ”muodosta merkitykseen”, ja se on pelkkää tervettä järkeä. Mutta nyt syntyy ongelma: Testin pitäisi kulkea myös ”merkityksestä muotoon”. Miksi? Ainoa perustelu on seuraava apriorinen väite: ”Tilanne on muodon [*expression*] osalta ilmeisesti aivan analoginen sen kanssa, mikä se on merkityksen [*content*] osalta” (Hjelmslev mts. 55). Väärin! Puhuessamme kielen muodosta (*signifiant*, *expression*) ei-kielellisen hahmotoman jatkumon käsite on aivan toinen kuin puhuessamme kielen merkityksestä (*signifié*, *content*). Edellisessä tapauksessa kyseessä oli havaittava fyysikaalinen ilmiö (ääni), jota manipuloimme kommutaatiotestiä suorittaessamme. Jälkimmäisessä tapauksessa kyseessä on – mikä oikeastaan? Hjelmslevin (mts. 50) mukaan merkitys-*purport* on ”pelkkä ajatus” (*the thought itself*), kun taas Coseriu (1978: 107) mukaan se on ”todel-

lisuuden kokemus” (*die Erfahrung der Wirklichkeit*). Meidän on pakko kysyä uudestaan: mitä tämä tarkoittaa? Selvää on joka tapauksessa se, että kyseessä ei voi olla (äänen kaltainen) havaittava ilmiö.

Ehkä ymmärrämme tilanteen paremmin, jos yritämme selittää, miten kommutaatiotesti suunnassa ”merkityksestä muotoon” on kuviteltu suoritettavaksi. Hjelmslev antaa esimerkkejä sekä leksikaalisesta semantiikasta että morfologiasta. Tanskan sana *træ* ilmaisee yksinään samat merkitykset kuin saksan sanat *Baum* ja *Holz*: ”Merkityselementit ’tree’ ja ’wood (material)’ ovat variantteja tanskassa mutta invariantteja saksassa” (mts. 74; myös s. 54). ”Kieliopillisen luvun alue analysoidaan toisin kielissä, jotka erottavat vain yksikön ja monikon [kuten englanti], kuin kielissä, jotka lisäävät dualin [kuten klassinen kreikka], – ” (mts. 54; myös s. 74).

Mitä tämä tarkoittaa sitten käytännössä? Voimmeko liikkua eri suuntiin ”pelkän ajatuksen” alueella ja panna merkille, milloin jokin tämän ”analysoimattoman jatkumon” siivu saa kielellisen ilmauksen, milloin ei? Tarvitsee vain esittää tämä kysymys ymmärtääkseen, että nyt puhutaan käsitteellisestä mahdolluudesta. Ryhtyessämme vertaamaan tanskan ja saksan edellä mainittuja sanamerkityksiä lähtökohtamme ei ole ”pelkkä (analysoimaton) ajatus”, vaan me operoimme sellaisilla (englannin) merkityksillä (tai merkityselementeillä) kuin ’tree’ ja ’wood’, joilla on omat ilmauksensa. Samaten verratessamme kieliopillista lukua englannissa ja klassisessa kreikassa me koko ajan oletamme sellaiset jo valmiiksi analysoidut (ja ilmaistut) merkitykset kuin ’yksi’, ’kaksi’, ’monta’ jne.

Kommutaatiotesti muodosta merkitykseen on tietystä mielessä aito testi: operoidaan havaittavalla materiaalilla ja katsotaan, mitä tapahtuu. Kommutaatiotesti merkityksestä muotoon on sitä vastoin testi vain metaforisessa (ja siksi

harhaan johtavassa) mielessä. Todellisuudessa on kyse vain siitä, että kun eri kielten tietyin tavoin ilmaistut merkitykset on ensin ryhmitelty ja kun niitä siten verrataan keskenään, voidaan todeta, missä määrin ne joko lankeavat tai eivät lankea yhteen. Tämän johtopäätöksen esitin jo yli 50 vuotta sitten: ”Oikeastaan ei ole mahdollista vaihdella sisältöjä [= merkityksiä] keskenään ja katsoa, mitkä niiden ilmaukset [= muodot] ovat, koska meillä on sisällöt hallussamme vain siksi, että meillä on hallussamme niitä vastaavat ilmaukset” (Itkonen 1968: 465).

Operoituaan *purport*-käsitteellä ensin yli 20 sivun verran Hjelmslev (1961 [1943]: 78) toteaa, että merkitys-*purport* on epärealistinen käsite, sillä se edellyttää kaikkien ei-kielitieteellisten tieteiden yhteistyötä: ”ilman yhtään poikkeusta ne kaikki käsittelevät kielellistä merkitystä (*linguistic content*)”. Itse asiassa merkitys-*purport* ei ole vain epärealistinen vaan myös sisäisesti ristiriitainen käsite (mikä on aivan eri asia). Kuten edellä on todettu, *purport* on analysoimaton jatkumo, mutta tieto edellyttää jonkinlaista analyysia: ”siksi *purport* on tiedon tavoittamattomissa (*inaccessible to knowledge*)” (mts. 76), joten siitä ei voida mielekkäästi puhua, ja siksi myös kommutaatiotesti *purport*-käsitteelle perustuvana ajatusrakennelmana hajoaa käsiin.

Perinteisen käsityksen mukaan merkitysanalyysi rakentuu keskeisesti käsitteellisen välttämättömyyden (totuuden tai epätotuuden) intuitiiviselle tajuamiselle (ks. Pap 1958; Itkonen 2016, 2019). Mieli kuvituksen (*imagination*) rooli on tässä yhteydessä keskeinen: välttämättä totta on se, mitä ei voi kuvitella epätodeksi (eli mille ei voi kuvitella vastaesimerkkiä). Tämä ei ole aivan niin yksinkertaista kuin miltä se kuulostaa. On varsin tavallista, että luulemme voivamme kuvitella jotain, mitä emme – tarkemmin ajatellen – voikaan kuvitella. Avainasemaan tulee johdonmukainen eli ristiriidaton kuvittele-

minen (ks. Itkonen 2018). Tässä yhteydessä *locus classicus* on Wittgenstein (1958 [1953]: § 345): Jos tiedät, mitä tarkoittaa *Täällä kello on nyt viisi*, niin luulet tietäväsi, mitä tarkoittaa *Auringossa kello on nyt viisi*. Samanlainen huono analogia on nähdäkseni johtanut Hjelm Levin ja Co-seriun harhaan: koska kommutaatiotesti kulkee ongelmattomasti muodosta merkitykseen, he luulevat voitavansa kuvitella, miten se kulkisi merkityksestä muotoon.

Jos merkityspiirteitä ei saada selville kommutaatiotestin avulla, miten ne sitten saadaan selville? Vastaus tuli jo annetuksi aivan kuin huomaamatta: ne saadaan selville välttämättä tosien eli analyttisten lauseiden avulla, mitä havainnollistavat seuraavat esimerkit (taulukon 2 sovellettuna):

- (9) Jos X on *senex*, niin X on vanha.
(10) Jos X on *iuvenis*, niin X on ihminen.

Tämä kuulostaa kovin yksinkertaiselta, mutta sama metodi tuottaa kiinnostavampiakin tuloksia, esimerkiksi 'tiedon' klasisisen määritelmän: 'hyvin perusteltu tosi uskomus' (ks. Itkonen 2016: luku 8.1; 2018: luku 2; 2019: luku 3.1).

Geraerts (2013: 566–568) erottaa vuosien 1960–1980 välisenä aikana harjoitussa strukturaalisemantiikassa kaksi eri lähestymistapaa: yhtäältä merkityspiirteiden avulla operoivan komponenttianalyysin, toisaalta synonymian ja antonymian käsitteillä operoivan relationaalisen semantiikan (ks. Pajunen 2001: 28–40). Esimerkkien 9–10 voisi sanoa havainnollistavan näiden lähestymistapojen synteesiä: merkityspiirteet saadaan selville (eli elisitoidaan) analyttisuuden (*entailment*) ja ristiriidan avulla.

Itse asiassa tällä synteesillä on ikää jo ainakin 50 vuotta. Katz (1966: 151–175) ehdotti, että analyttisuudelle voitaisiin merkityspiirteiden avulla antaa loogisen

kehän välttävä määritelmä. Tämä oli minun vastaukseni:

Merkityspiirteet (*Komponentten*) eivät ole annetut millään yksinkertaisella tavalla, vaan ne ovat vuorostaan intuitioiden kohteina, ja käy ilmi, että piirteisiin kohdistuvat intuitiot ovat samat kuin piirteisiin kohdistuvat elisitaatiometodit. – [T]ässä yhteydessä näyttelevät analyttisuus ja ristiriita keskeistä roolia. (Itkonen 1970: 7.)

Huomaamme, että Katzin ehdottama hypoteeseiksi ymmärrettyjen piirteiden verifikaatio on täysin vailla sisältöä: koska piirteet perustuvat analyttisuudelle, on mahdotonta, että ne eivät kykenisi eksplikoimaan sitä; muita kuin oikeita "hypoteeseja" ei voida muodostaa (mts. 8).

Edeltävän sitaattini ydin on eksplikoiminen. Se on käsiteanalyttisen tutkimuksen metodi, ei ajallisaikallisiin ilmiöihin kohdistuvan empiirisen tieteen (esim. kokeellisen psykolingvistiikan) metodi. Tätä oivallusta kehitelin vuonna 1972 julkaistussa artikkelissani "Onko synkroninen kielitiede luonteeltaan empiiristä?" (Itkonen 1972), joka vuorostaan toimi lähtökohtana kaksi vuotta myöhemmin julkaistulle väitöskirjalleni (Itkonen 1974). Samaa teemaa tarkastellaan monesta eri näkökulmasta Mäkilähteen, Leppäsen ja Itkonen (2019) toimittamassa kokoomateoksessa.

ESA ITKONEN
etunimi.sukunimi@utu.fi

Kirjoittaja on Turun yliopiston yleisen kielitieteen professori emeritus.

Lähteet

ANDERSON, JOHN M. 1992: *Linguistic representation. Structural analogy and stratification*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

- BROMBERGER, SYLVAIN – HALLE, MORRIS 1989: Why phonology is different. – *Linguistic Inquiry* 20 (1) s. 51–70.
- COSERIU, EUGENIO 1978: *Strukturelle Bedeutungslehre*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- GEERAERTS, DIRK 2013: Lexical semantics from speculative etymology to structuralist semantics. – Keith Allan (toim.), *The Oxford handbook of the history of linguistics* s. 555–569. Oxford: Oxford University Press.
- HJELMSLEV, LOUIS 1961 [1943]: *Prolegomena to a theory of language*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- HOCKETT, CHARLES F. 1968: *The state of the art*. Mouton: The Hague.
- ITKONEN, ESA 1968: Zur Charakterisierung der Glossematik. – *Neuphilologische Mitteilungen* 69 (3) s. 452–471.
- 1970: Zwei verschiedene Versionen der Bedeutungskomponente. – *Linguistics* 59 s. 5–13.
- 1972: Onko synkroninen kielitiede luonteeltaan empiiristä? – *Virittäjä* 76 (1) s. 1–14.
- 1974: *Linguistics and metascience*. Studia Philosophica Turkuensia II. Turku: Turun yliopisto.
- 1991: *Universal history of linguistics. India, China, Arabia, Europe*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2005: *Analogy as structure and process. Approaches in linguistics, cognitive psychology, and philosophy of science*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2013a: Philosophy of linguistics. – Keith Allan (toim.), *The Oxford handbook of the history of linguistics* s. 747–774. Oxford: Oxford University Press.
- 2013b: Functional explanation and its uses. – Shannon T. Bischoff & Carmen Jany (toim.), *Functional approaches to language* s. 31–69. Berliini: De Gruyter Mouton.
- 2016: An assessment of (mentalist) cognitive semantics. – *Public Journal of Semiotics* 7 (1) s. 1–42. <https://doi.org/10.37693/pjos.2016.7.15840>.
- 2018: The central role of imagination in linguistics, philosophy, and logic. – *Public Journal of Semiotics* 8 (1) s. 20–51. <https://doi.org/10.37693/pjos.2018.8.20257>.
- 2019: Concerning the scope of normativity. – Alekski Mäkilähde, Ville Leppänen & Esa Itkonen (toim.), *Normativity in language and linguistics* s. 29–65. Amsterdam: John Benjamins.
- KATZ, JERROLD 1966: *The philosophy of language*. New York: Harper & Row.
- MÄKILÄHDE, ALEKSI – LEPPÄNEN, VILLE – ITKONEN, ESA (toim.) 2019: *Normativity in language and linguistics*. Amsterdam: John Benjamins.
- MÄKILÄHDE, ALEKSI – LEPPÄNEN, VILLE – ITKONEN, ESA 2019: Norms and normativity in language and linguistics. Basic concepts and contextualisation. – Alekski Mäkilähde, Ville Leppänen & Esa Itkonen (toim.), *Normativity in language and linguistics* s. 1–28. Amsterdam: John Benjamins.
- NIKANNE, URPO 2019: *Conceptual semantics. A micro-modular approach*. Amsterdam: John Benjamins.
- PAJUNEN, ANNELI 2001: *Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käytäytyminen suomen kielessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAP, ARTHUR 1958: *Semantics and necessary truth. An inquiry into the foundations of analytic philosophy*. New Haven: Yale University Press.
- ROWLANDS, R. C. 1969: *Yoruba*. Teach Yourself Books. Sevenoaks, Kent: Hodder & Stoughton.
- TRUBETZKOY, N. S. 1958 [1938]: *Grundzüge der Phonologie*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- WITTGENSTEIN, LUDWIG 1958 [1953]: *Philosophical investigations*. Oxford: Basil Blackwell.